

auf dem die Totenkrone in den Friedhof getragen worden ist. Wenn der Teller nicht zerbricht, wird — so glaubt man — derjenige, der ihn geworfen hat, ebenfalls sterben.

Der Verfasser führt zum Vergleich mehrere südslawische Daten an. Er verweist darauf, daß die Hochzeitskrone und der Kranz des Bräutigams und der Braut seinerzeit sowohl in der okzidentalischen als in der orientalischen Kirche verbreitet waren, in der prawoslawischen Liturgie sich aber bis auf den heutigen Tag erhalten haben. Es kann angenommen werden, daß die Sitte der Totenkrone durch slawische Vermittlung, gegebenenfalls aus der prawoslawischen kirchlichen Liturgie zu den Ungarn gelangt ist. In Ungarn ist der Gebrauch — insoweit er bekannt ist — in Gegenden mit gemischter ungarisch-slawischer Bevölkerung üblich.

Die Studie schildert die Wandlungen des Gebrauches im Verlaufe der Urbanisierung und der Kulturwandlung, in deren Zuge das Brauchtum „unterhöhlt“ wird und darauf bezügliche Glaubenselemente verblassen und verschwinden.

Tuskés Gábor

Útmenti és temetői kőfeszületek Abaliget — Orfű környékén

A magyar néprajzi és művészettörténeti kutatás adósságai közé tartozik az útmenti szobrok, kápolnák, keresztutak, kálváriák, az útmenti és temetői feszületek vizsgálata. A kutatás elmaradottságát az magyarázza, hogy ezeknek az alkotásoknak a leírása, jellemzése, jelentéskörük elemzése a két tudományág határterületén helyezkedik el.

A hazai néprajztudomány sajátos tudománytörténeti fejlődése során eddig viszonylag kevés figyelmet fordított a falusi műveltségnek a városi, polgári kultúrával érintkező határjelenségeire — amelyek közé az említett kőfaragó munkák is besorolhatók. A művészettörténeti kutatásban pedig az vezetett a téma elhanyagolására, hogy a „magas művészetre”, az egyes korszakok stílusát tisztán fölmutató központokra, egyedi műalkotásokra fordított figyelem mellett a provinciális művészet, a tömegesen előállított műalkotások általában kevesebb figyelemben részesültek — az általunk vizsgált keresztetek pedig még a provinciális művészetnek is a peremterületein találhatók.

A témával foglalkozó — az említett okok miatt — csak a gyér szakirodalomra hivatkozhat. „Míg a néprajz más területein részletekbe menő, de egységes összefoglalásra törekvés a jellemző, addig a temetőkutatás semmiképpen sem tud sírjelek egy csoportjától, a református fejfáktól, gombfáktól tovább lépni.”¹ Különös módon először a román útmenti és temetői feszületek keltették föl a néprajz iránt érdeklődők figyelmét.² A göcseji fafeszületekről tesz említést egy 1934-ben megjelent útikalauz.³ Ezek a feszületek a zalaegerszegi szabadtéri néprajzi múzeum építőinek figyelmét sem kerülték el. Itt látható egy András hidáról bekerült 1909 körül készült bádogdiszes keresztfa és egy teskándi útmenti kereszt faragott faszobrokkal 1910-ből.⁴ Ez utóbbiról még az eredeti helyén készített fényképfölvételt közöl egy szombathelyi cserkészcsapat göcseji útleírása.⁵ Több zalai feszületről olvashatunk leírást a megyei műemléki topográfia előmunkálataként közreadott kiadványban.⁶ Említést tesz a feszületekről, s fényképeket is közöl róluk MALONYAY Dezső és MANGA János.⁷ Nagyobb, összefoglaló jellegű, tárgyát elsősorban építészeti szempontból megközelítő tanulmány csupán a hazai kálváriákról készült.⁸ A feszületek néprajzi vonatkozásaival bővebben foglalkozik BÁLINT Sándor.⁹ Legújabban a

¹ BALASSA Iván 1973. 225.

² SEBŐK Samu 1908. 59—68.

³ FÁRA József 1934. 17.

⁴ DR. SZENTMIHÁLYI Imre 1968. 13.

⁵ DR. SZENDY László 1936. 13.

⁶ NÉMETH József 1977.

⁷ MALONYAY Dezső 1909.

⁸ MANGA János 1948.

⁹ SZILÁGYI István 1972. és 1976.

¹⁰ BÁLINT Sándor 1977. 348—350. A szegedi feszületállításról vö.: BÁLINT Sándor 1957. II. 725—726. és TÖMÖRKÉNY István 1904. A göcseji feszületek rövid jellemzése: TÓTH János 1965. 111.

Kecskemét és Kiskunfélegyháza környéki, jól körülhatárolható csoportot alkotó fafeszületekről látott még napvilágot kisebb közlemény.¹¹

Külön kell megemlíteni a megyei műemléki topográfiák fölméréseit.¹² Ezek adatai legtöbbször csak az amúgy is föltűnő helyen álló, építészeti vagy szobrászati szempontból jelentősebb értéket képviselő emlékekre terjednek ki. (Nógrád megyében például mindössze húsz feszületről tesznek említést.) A helymegjelölésen kívül tömör leírást, jellemzést adnak, ritkábban az írásos forrásokban föllelhető adatokat is közlik, s néha a hasonló stílusjegyek alapján föltételezik a készítőik azonosságát. A mesterek megjelölése, a feszületeket elkészítő kőfaragó műhelyek föltérképezése, a stílusok területi szempontú és időben történő szétválasztása és a művészeti fejlődés egyéb színterein zajló folyamatokhoz kapcsolása azonban csak az emlékek minél teljesebb számbavétele után kezdődhet meg.

A magyarországi feszületállítás kezdete a középkorba nyúlik vissza. Bár a ma álló feszületek között nem találunk XVIII. századinál régebbi darabokat, írásos forrásokból tudjuk, hogy a középkorban és az ellenreformáció jezsuita missziói során is állítottak feszületeket. A soproni városi levéltár adatai szerint — föltehetően nyugati jogszokás hatására¹³ — a XV. és a XVI. században gyilkosságok színhelyén ún. engesztelő keresztet állítottak. „Phaff Egyed sérci lakos Drescher Péter soproni lakost meggyilkolta 1455-ben. A rokonság olyan feltétel alatt bocsátott meg a gyilkosnak, hogy azon a helyen, ahol a gyilkosság történt, emlékül egy kőkeresztet állít.”¹⁴ „Smid Mártont egy utazás alkalmával az illici plébános lőtte le véletlenségből. A rokonok megbocsátanak, de (többek között) kikötik, hogy az illici plébános . . . a tett színhelyén állítson fel egy kőkeresztet.”¹⁵ Több közvetett adat bizonyítja a feszületek meglétét: „István mészáros 1508-ban felesége lélére köti, hogy Sopron határában felállított összes kőkeresztet megjavításáról gondoskodják.”¹⁶ „Ratner Mihály oltárigazgató . . . 1486-ban Beim Kreuz-dűlőben adott el egy egynyelcados szőlőt Fürnschus Jánosnak és nejének Annának.”¹⁷ „Korpner János 1520-ban a Kreuz-szőlejét . . . hagyományozta e céhre.”¹⁸ Az elnevezések bizonytalan használata miatt nem minden esetben dönthető el, hogy valóban kereszttről vagy feszületről van-e szó a szövegben, s nem pedig más, esetleg a kereszt jelével is kiegészített emlékről (pl: Kreuzstein, Lichtsäule) olvashatunk. Sopron határában a Balfra vivő országút mellett ma is álló kőlámpás (Lichtsäule) először az 1530-as adójegyzékben fölbukkanó, de stílusjegyei alapján jóval korábbra datálható Rastkreuz (Pihenő-kereszt) elnevezése megerősíti ezt a föltevésünket.¹⁹

Nemcsak a feszületekre, hanem útmenti emlékre is vonatkozik Rudolf császárnak Győr 1598-ban történt fölszabadulása emlékére hozott rendelete, amelynek értelmében „Alsó- és Felsőausztria minden községében az utakon, szorosokban, határokon a kidőlt vagy megviselt régi kereszteteket vagy szobrokat két hónap alatt megújítsák, keresztrel ellássák, s akár a kőre, akár vaspléhre könnyen olvasható fekete betűkkel véssek vagy írják ezen emléksorokat: Sag Gott dem Herrn Lob und Dank /Dass Raab ist gekommen in der Christen Hand/ den 29. Martii im 1598. Jar.”²⁰ Több példány ma is megtalálható az összefoglaló névvel „győri keresztet”-nek nevezett, pellengéres emléketető útmenti emlékekből. Ilyen volt „a bécsi Kärtner tor hidjánál emelt, azóta már régebben eltűnt, pécek céhétől állított Bäckerkreuz. . . . Hasonló keresztet állított Korneuburg, Sprinzenstein, Stockerau, továbbá Bécsújhely (Wiener Neustadt). Ez utóbbi az Ungar thor elé került. A kereszt elpusztult, de szövege falba illetve még megmaradt. Régi hazánkban győri kereszt máig áll Savanyúkút (Sauerbrunn), Lajtapordány (Prodersdorf), Kismarton és Bodonhely helységeken.”²¹

¹¹ SÜMEGI György 1978.

¹² GEREVICH Tibor 1948.

¹³ LOSCH, Bernhard 1968.

¹⁴ HÁZI Jenő 1939. 314. In: HÁZI Jenő: *Soproni oklevéltár*. I. 74.

¹⁵ HÁZI Jenő 1939. 160. l. Soproni városi levéltár, Gedenkbuch 100.

¹⁶ HÁZI Jenő 1939. 311. In: HÁZI Jenő: *Soproni oklevéltár*. II. 313.

¹⁷ HÁZI Jenő 1939. 129. l. Soproni városi levéltár, Grundbuch 12/b. 1.

¹⁸ HÁZI Jenő 1939. 299. In: HÁZI Jenő: *Soproni oklevéltár*. II. 356.

¹⁹ HÁZI Jenő 1939. 311. Vö.: CSEMEGI József 1941. 185.

²⁰ MOHL Antal 1913. 75—77. Vö.: Hadtört. közl. 1893. 279—280. Kriegsarchiv I. 9. 1898. III. 3.

²¹ BÁLINT Sándor 1977. I. 348.

A XVIII. század jezsuita missziói során, mintegy a missziók tanításának foglalatáknént, hatásuk megőrzésére országsszerte állítottak föl fészületeket.²² „Naponként számosan látogatták e kereszteteket. Imádkoztak ott és jámbor énekeket zengedeztek.”²³ „Hogy a nép minél jobban megszeresse ezeket a kereszteteket, búcsúval látták el őket.”²⁴ Erdélyben évi tízezer búcsút csatoltak hozzájuk.²⁵ „1739-ben a pestis miatt nem sok missziót tarthattak, mégis különböző helyen 23 hatalmas keresztet emeltek a missziók örök emlékére. Közülük kiválik, amelyet Vágbesztercén Szapáry és Balassa családok költségén emeltek. A jámborságban kitűntek a bajmóciak is. Az őseiktől emelt, a Megváltó képével díszített szép keresztet, amelyet eddig a templomban elzárva tartottak, hosszú, fáradságos úton az atyákhoz viszik, hogy áldják meg, azután visszavive nyilvános helyen állítják fel a jámborság élesztésére.”²⁶ „Sokan a kereszteteket, amelyeket bűnbánati körmeneteken vittek, megszenteltették, azután a mezőn, szőlőben felállították a természeti csapások, károk ellen.”²⁷ Egyelőre nincs tudomásunk ma is álló, emlékekkel azonosítható XVIII. századi missziós kereszttről, mégis föltételezhető, ezek a keresztetek a későbbiekben is nagymértékben hozzájárultak a fészületállítás hagyományának fellendüléséhez.

Az útmenti és temetői fészületek a XVIII–XIX. században az egész ország területén elterjedtek, a városokban és a falvakban éppúgy, mint a tanyákon és a szőlőhegyeken. Kint a határban, dűlőutak mellett, gyakran útkereszteződéseknél állították föl őket. Ez nem véletlen, hiszen a néphit szerint a rosszak, bűbajosok épp itt, a keresztúton leskelődnek az emberek megrontására. A temetőkben csaknem mindig, néhol pedig a falu elejére és végére is állítottak egy-egy fészületet. Némely faluban és a hozzá tartozó határrészben az írásos források segítségével nemegyszer tíz-tizenkét fészület egyidejű létét lehet kimutatni. Széles körű elterjedtségük miatt a fészületek és a hozzájuk fűződő hagyományvilág leírása, elemzése kisebb egységeként kezdhető el. Csak a jelenségek apró részleteit vizsgálat alá vonó részlettanulmányok után lehet majd kísérletet tenni az egész ország területére kiterjedő szintézis megteremtésére.

Közelebbi vizsgálat tárgyául az Abaliget és Orfú, valamint a közigazgatásilag hozzájuk tartozó Husztót, Kovácsszénája, Tekerés, Mecsekszakál, Bános és Mecsekrákos, tehát összesen nyolc baranyai település területén és határában található útmenti és temetői fészületeket választottam. A választás azért esett erre a területre, mert természetesen földrajzi körülhatároltságán túl viszonylag egységes etnikai képet mutat. A pécsi püspökséghez tartozó, a hódoltság korában elnéptelenedett falvakba a XVIII. század elején Németország Hessen és Pfalz tartományaiából két hullámban német telepések érkeztek. A század közepén már a magyar népesség is jelen van. A XX. század 30-as éveiben a nyolc falu felerészben német lakosságú, a második világháború után a kiszökött vagy kitelepített lakosság helyébe a Felvidékről, a Nyírségből és a Dél-Alföldről érkeztek kisebb magyar csoportok. Az itt élő nép legnagyobb része, tekintet nélkül arra, hogy német vagy magyar anyanyelvű, a római katolikus vallást követi.

A területen található 47 fészületből 12 Abaligeten, 8 Kovácsszénáján, 7 Orfún, 6 Mecsekrákoson, 5 Tekerésen, 4 Bánoson, 3 Mecsekszakálon és 2 Husztóton áll, ill. állt, mivel 7 a közelmúltban ledőlt közülük. (1. kép) A fészületek száma a falvakban élő lakosság számával hozható összefüggésbe; a nagyobb falvakban több, a kisebbekben kevesebb kereszt látható. A fészületek időbeli elterjedése erősen megoszlik. Az a fészület, amelyre az 1800-ból származó legkorábbi írásos adat vonatkozik, nyomtalanul eltűnt. A legkorábban emelt és ma is álló fészület 1802-ből származik. Fészületen olvasható, annak állítását jelző legutolsó évszám: 1949. Az állítás időpontjának megállapításánál mindig a fészületen látható legkorábbi évszámot lehet figyelembe venni. Ha a talapzaton az évszám nem olvasható, akkor az írásos források alapján dönthető el a fészületek kora. Előfordult, hogy az írásos forrásban szereplő évszám sokkal korábbi az emléken olvashatónál; ebben az esetben egy ugyanott állt, de másik fészületről lehet szó. 7 fészületnél egyik módszerrel sem lehetett meghatározni az állítás időpontját. Az írásos

²² JÁNOSI Gyula 1935.

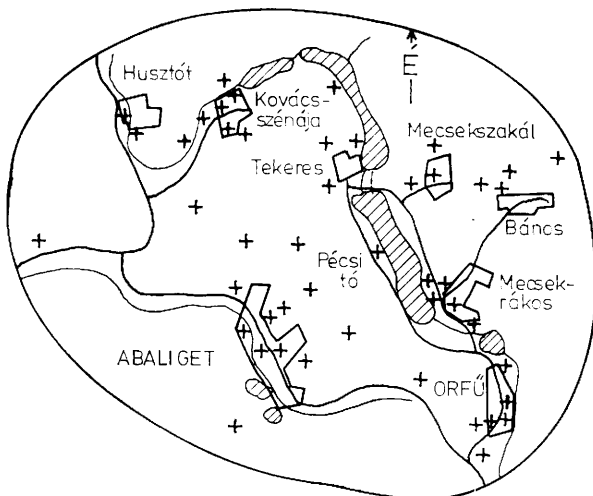
²³ JÁNOSI Gyula 1935. In: *Annae Litterae Provinciae Austriae*, 1745. 68.

²⁴ JÁNOSI Gyula 1935. 42.

²⁵ JÁNOSI Gyula 1935. In: *Annae Litterae Provinciae Austriae*, 1746. 110.

²⁶ JÁNOSI Gyula 1935. In: *Annae Litterae Provinciae Austriae*, 1739.

²⁷ JÁNOSI Gyula 1935. 42–43. In: *Annae Litterae Provinciae Austriae*, 1745. 73.

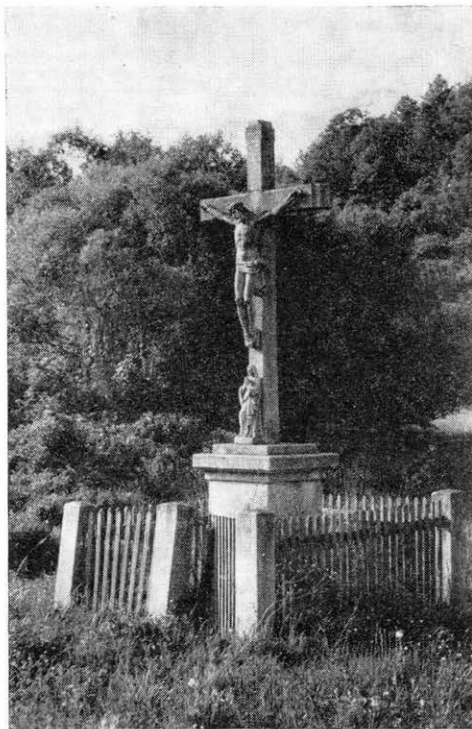
1. kép. Vázlat a vizsgált területről, a falubeli és határbeli feszületek helyének megjelölésével.

forrásokban található és a feszületeken látható évszámok alapján megállapítható, hogy a kereszteteket szabálytalan időközökben, kisebb megszakításokkal folyamatosan állították. Mégis megfigyelhető, hogy legnagyobb számban a XIX. század elején és végén, a századfordulón, továbbá a második világháború éveiben állítottak feszületeket. A XIX. század második harmadából egyetlen feszületről sem tudunk.

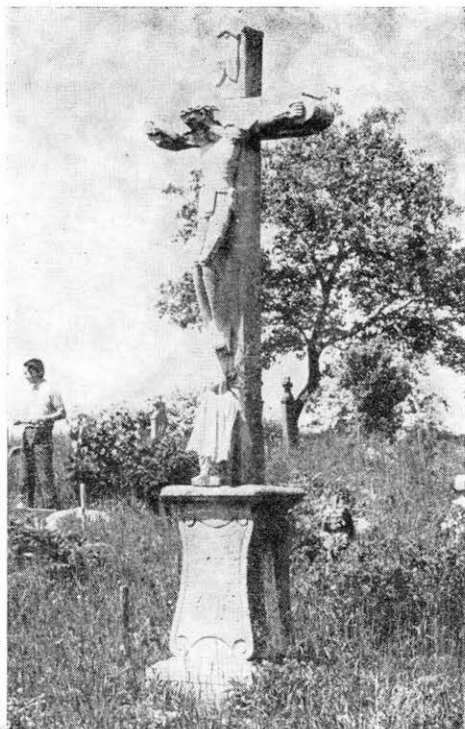
Előfordulási helyük szerint a feszületek három csoportba oszthatók. Az első csoportba tartoznak az utak mentén álló, magános feszületek. (2. kép.) Ezek egy része a főbb útvonalak mentén, általában a falu közelében áll, nagyobb része azonban bekötőutak és dűlőutak mellett emelkedik. Némely ma már teljesen elhanyagoltan álló feszület, egykor sokat használt út helyét jelöli. A második csoportba azok a feszületek tartoznak, amelyeket valamilyen épület közelében emeltek. (7. kép.) Szívesen állítottak feszületeket — elsősorban e században — magánházak kertjében (5 db) és egyházi épületek (templom, harangláb) mellett (7 db). A temetői feszületek alkotják a harmadik csoportot. (4. kép.) Az abaligeti temetői feszülete a keresztút stációival és a két lator keresztjével teljes kálváriát alkot.

A feszületek óvásáról már állításukkor gondoskodtak. Csaknem valamennyit el látták lécz- vagy drótkerítéssel, a temetőbelieknél erre nem volt szükség. A feszületek tövét beültették virággal (pünkösdi rózsza, nefelejes), és amíg az állítató család ki nem halt, gondozták őket. Ha azonban a család kihalt vagy elköltözött, és senki sem viselte gondját a feszületnek, az gyorsan pusztulásnak indult. Az egyik husztóti feszület állítóiról tudjuk, hogy „két szegény családnak adtak szőlőt, hogy haláluk után gondozzák a keresztet.” A vizsgált emlékek 3/5 része mondható ma is gondozottnak. Az idők folyamán több feszületet eltávolítottak eredeti helyéről, és új környezetben állították föl őket. Az áthelyezések oka általában az, hogy a feszület a régi helyén útban volt, valamilyen munkát akadályozott. A feszületek javításáról különösen akkor gondoskodtak, ha azok balesetveszélyes állapotba kerültek. A feszületek 1/4 részénél található valamilyen utalás (évszám, javítási nyomok) helyreállítási munkálatokra. Teljesen elpusztult, de még valamilyen formában fölismerhető a vizsgált feszületek 15%-a. Ezek az utóbbi húsz év során pusztultak el; négy újra fölállítható lenne közülük. Az 1829. szeptember 26-án kelt abaligeti Decreta Visitationis Canonicae a területen 1802-től 1825-ig 24 db fa- és kőfeszület állításáról ad hírt. A 24 feszület közül csak 13 köthető valamilyen módon (helyazonosság, évszám, név) a ma is álló feszületek valamelyikéhez. A többi 11 az utóbbi 100–150 év folyamán pusztult el.

Területünkön nehéz meghatározni a feszületeket alkotó mesterek nevét, munkahelyét, mivel az írásos források nem adnak erre vonatkozó fölvilágosítást. A kész munkára csupán egyetlen esetben vészték föl a mester nevét (Reisz Ferenc, Nádásd, 1926). Kőfaragójegykek alkalmazása pedig nem volt szokásban, s a szájhagyomány is csak

2. kép. Magános kőfeszület.
Kovácsszénája, 1949

3. kép. Későbarokk hatást mutató
temetői feszület. Bános, 1811.

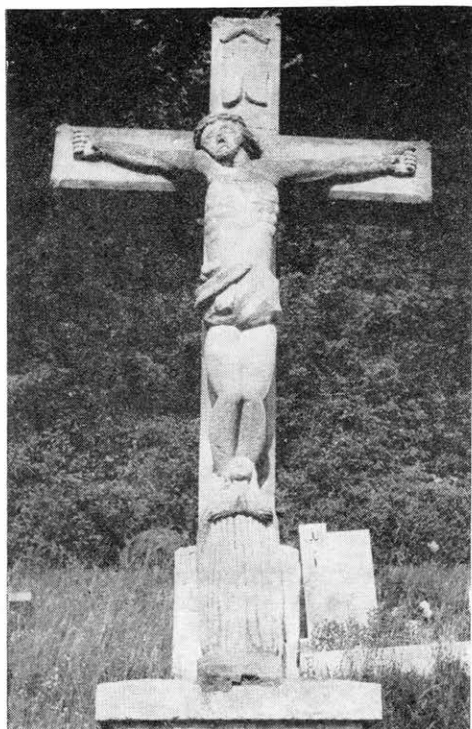
további négy, ötven évnél nem régebben állított feszület esetében tartotta fenn a készítőket nevét, illetve származását (*Novák nevű kőműves* 1949, *Weckler*, Püspöknádasd 1925, *nádasdi kőfaragó* 1939, *Reisz nevű Mecseknádasd* 1935). Az öt feszület közül négy tehát mecseknádasdi kőfaragó munkája, egyet pedig kőművesmunkának tartanak, amihez a korpuszt Pécesett vásárolták meg. További adatok a mesterekre vonatkozóan nem állnak rendelkezésünkre, a hasonló stílusjegyek, formai azonosságok alapján föltételezhető azonban, hogy a feszületek jelentős csoportját Mecseknádasdon készítették. Fölvetődik még az emlékek egy részének pécsi műhelyekben való készítésének lehetősége, erre azonban eddig nem találtunk adatot.

Mecseknádasdra — a vizsgált terület falvaihoz hasonlóan — a XVIII. században német telepések érkeztek. A Pécsi Állami Levéltárban Mecseknádasdra vonatkozóan céhes anyag nem található. Az úrbéri összeírások sem tartalmaznak a kőfaragásra utaló adatokat. A falu a püspöki uradalmi birtokhoz tartozott; ennek gazdasági iratai a Pécsi Püspöki Levéltárban háborús pusztulás következtében megsemmisültek.

A mecseknádasdi plébánia anyakönyveinek átvizsgálása során azonban világossá vált, hogy a faluban a XIX. században a legfontosabb kádár- és fazekasmesterségek mellett jelentős kőfaragóipar virágzott. A legrégebbi, XVIII. századi adatokat is tartalmazó jegyzékben a foglalkozások sajnos nincsenek föltüntetve. A „kőfaragó”, „lapicida” megjelölés legkorábbi említése 1838-ból származik.²⁸ E család egymás után élt további négy tagjának neve mellett megtalálható ez a foglalkozásnév, itt tehát a mesterség apáról fiúra hagyományozódásával számolhatunk.²⁹ A XIX. században összesen 15 név mellett áll a kőfaragómesterségre utaló megnevezés. Ezek a mesterek említésük sorrendjében a következők: Elblinger Ferenc, Elblinger Ádám, Elblinger Antonius, Elblinger

²⁸ Az *Nádasdi egyházi Anya megyének 1838. esztendőben íratott Anya kereszt könyve*. 4.

²⁹ Az *Nádasdi egyházi Anya megyének 1838. esztendőben íratott Anya kereszt könyve*. 4.

4. kép. Temetői feszület. Husztót,
XIX. század első fele.

5. kép. Útmenti feszület.
Mecsekszakál, 1938.

György, Elblinger István, Reinhart Károly, Schneider János, Schneider István, Jacobus Buchinger, Franciscus Hohn, Feld János, Keszler Antal, Wilhelm János, Dietrich János, Schmidt Ferenc. A nevek között ugyan nem szerepel a feszületek készítőjéül megjelölt Reisz és Weckler, ebből azonban csak arra lehet következtetni, hogy a későbbiek folyamán megszorított igények kielégítésére újabb családok is bekapcsolódtak a mesterségbe.

Fölvetődik a kérdés, vajon a betelepülők magukkal hozták-e a mesterséget, vagy pedig a helyi adottságok hatására alakultak ki műhelyeik. Az 1785-ből származó *Descriptio Baranyensis* Nádasdra vonatkozó összeírása a megye összes falvaihoz hasonlóan felsorolja a Nádasdon dolgozó mesterembereket és műhelyeiket, de kőfaragót még nem találunk közöttük.³⁰ Föltételezhető tehát, hogy az első műhelyek 1785 és 1838 között alakultak ki. A szomszédos Pécsváradra vonatkozóan azonban két XVIII. századi adatot is találtunk. Ugyanez az összeírás röviden ismerteti Franciscus Mittash pécsvárad lapicida vagyoni állapotát és munkakörülményeit. Az írás többek között elmondja, hogy a mester szekszárdiaknak, tolnaiaknak és másoknak is dolgozott.³¹ Több forrásból tudjuk, hogy Regesz Pál pécsvárad kőfaragó 1713-ban dolgozott a pécsi Szentháromság szobor munkálatainál.³² Nem valószínűtlen a föltevés, hogy a XVIII. század végén erőteljes fejlődésnek induló Pécsváradról kitelepülő mesterek voltak az első kőfaragók Mecseknádasdon, s a XIX. század folyamán a jobb helyi körülmények között ők hozták létre a virágzó kőfaragóipart.

³⁰ *Descriptio Phisico, Politico, Topographica comitatus Baranyensis*. 1785. II. 315–326. OSzK Fol. lat. 289.

³¹ *Descriptio Phisico, Politico, Topographica comitatus Baranyensis*. 1785. II. 143. OSzK Fol. lat. 289.

³² CSERKUTI A. 1913., GOSZTONYI Gy. 1944. 33., DERCSÉNYI Dezső – POGÁNY Frigyes 1956. 66.

E század első felében 16 önálló kőfaragóműhely dolgozott Mecseknádasdon, ma nyolcan működnek önállóan a szövetkezeten kívül. Termékeikkel (sírkeresztekkel, útmenti feszületekkel, ajtókeretekkel) csaknem az egész megyét ellátták. A mesterek között meghatározhatók, ki melyik vidékre szállíthatja az árut. A szükséges homokkővet a közeli „Staumetzbrücke”-nél a „Klauner Berg”-ből és a lovászhetényi „Schatzgrube”-ből bányászták, de jelentős mennyiséget hoztak Reziből, s kedvelték a várvölgyi követ is. A két közeli bányát a Reisz és a Weckler családok bérelték. 1940 körül kezdtek el műkövel dolgozni, ezt „egy Schneider nevű hozta, aki Bécsben tanult”. A ma is dolgozó műhelyekben a kitelepítések miatt nagyon kevés a mesterség régebbi időszakára utaló nyomot lehet találni. A mesterek mintakönyvek helyett rajzvázlatok, kartonpapír sablonok segítségével dolgoztak. A sírköfeliratok készítésénél a különböző alkalmakra írt rigmusokat tartalmazó könyvet használtak. A gót írás betűit több helyütt papírra másolva máig megőrizték. A Reisz-műhelyben még megvan az a vasrúd, amivel a hatalmas kötömböket fejtették. A műhely képét az 1910-es években készített fényképfelvétel örökítette meg. Az öntősablonokat sokhelyütt már beépítették a készülő házak falába. Többen emlékeznek még az egyik számba vett feszület alkotójára, az 1954-ben meghalt Wecklerre, aki a hagyomány szerint a legszebben tudta faragni a homokkő korpuszokat a faluban. Egy a Wilhelm-műhelyből származó, az újabb feszületek típusát ábrázoló kopirozott rajzmásolatról leolvashatók egy útmenti feszület pontos formái, méretei.

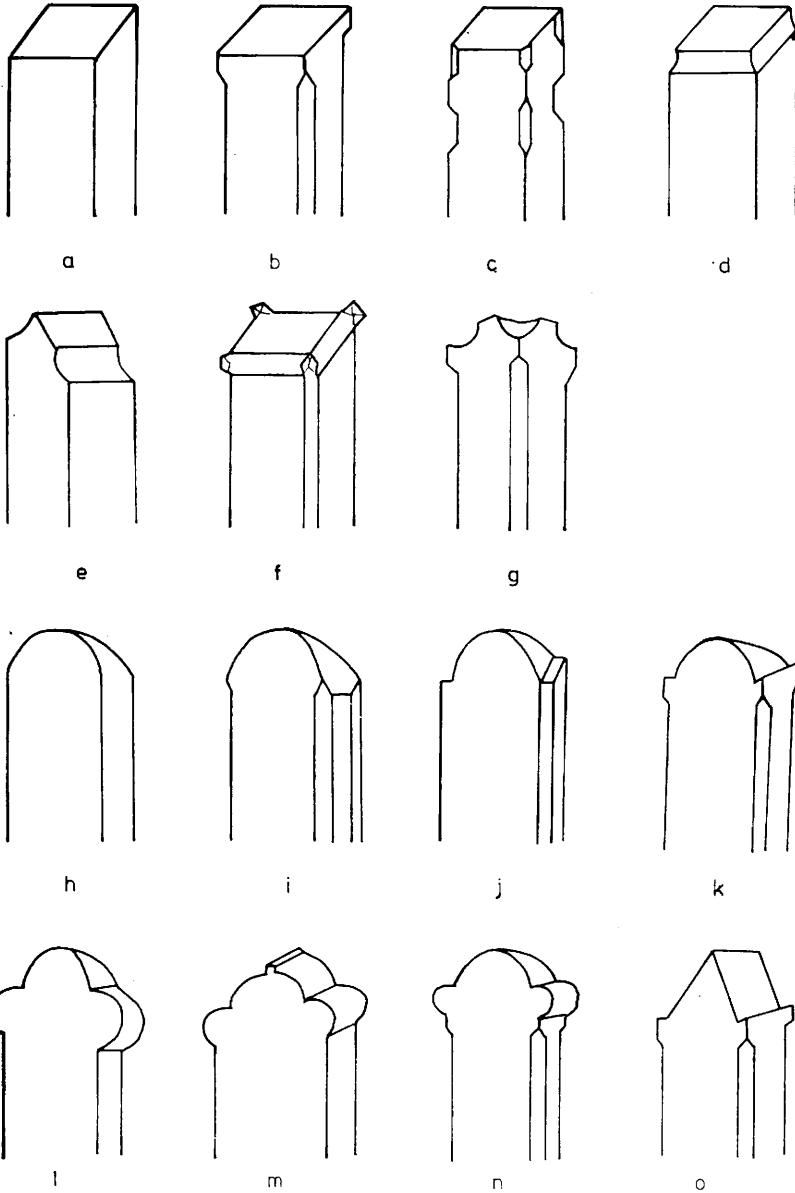
A feszületek rendeltetésének, ikonográfiai típusának, az anyagi és a formai jegyek megkülönböztetésének értelmezését nagymértékben megkönnyíti a készítő mesterek munkájának földrajzi elhelyezkedése. A téma körülhatároltsága miatt az anyagot nem lehet szobrászati műfajok szerint tovább tagolni, s a szűk időbeli határok miatt bármilyen periodizáció is értelmét vesztené, mert a megfigyelhető stílusváltozások még fáziseltolódással sem tükrözik a történelmi események alakulását jobban követő „magas művészet” formaváltozásait. Ugyanabban az időben egy-egy vidéken párhuzamosan több irányzat élhet, terjedhet, s ezzel egy időben az ország legkülönbözőbb területein hagyhat emléket. A stílusváltozatok nyomon követése, a változatok közötti összefüggések megállapítása csak egy térben és időben átfogóbb jellegű anyag alapján lehetséges.

A kőfaragómesterség és a szobrászművészet között a határok elmosódtak. A városok vagy tehetős kegyurak megrendelésére készített gazdag, művészi kivitelezésű emlékek mesterei gyakran idegenek, elsősorban németek voltak, s munkájukat legtöbbször híres külföldi szoborművek példájához igazodva végezték. „A kisebb községekben, falvakban a szerény tudású helyi mesterek olcsóbb megoldásokat, egyszerűbb felépítést alkalmaztak a számtalan változatban szereplő fogalmi emlékekénél.”³³

A feszületek megjelenési formája elhelyezkedésükön kívül a feszület kialakítását meghatározó számos más tényező együttes hatásán múlik. (3. kép.) A feszületek 3–3,5 m magasak, ebből kb. 1 m az alap és 2 m a kereszt függőleges szára. A keresztnek rövidebb, vízszintes szára a függőlegest annak felső végétől kb. 30 cm-re metszi. A vízszintes szár hossza ritkán haladja meg a 100–120 cm-t. A szárak vastagsága 15 cm körül mozog. A feszületek összeállítása a vizsgált területen mindenütt azonos módon ment végbe. A földbe süllyesztett téglákon vagy köveken nyugvó talapzat három részből áll. A szélesebb és alacsonyabb alapra egy keskenyebb, de jóval magasabb négyzetes oszlopot állítottak, majd ennek tetejére ismét egy szélesebb, a talapzat felső peremét alkotó lapot helyeztek. A kereszt szárai csapolással illeszkednek a talapzatba és egymásba. A függőleges szár két, a vízszintes egy darabból áll. A homokkő feszületeknél a korpusz feje és a két kéz a vízszintes szárral, a test és a lábak pedig a függőleges szárral együtt vannak kifaragva. A műköfeszületeknél az öntött korpuszt külön erősítették a keresztre. A feszületekre jellemző viszonyítási adat a talapzat felső pereme alatti szélessége. Ezek a számok — a talapzat anyagától függetlenül — 44 és 54 cm között mozognak. Nagyobb területre kiterjedő gyűjtőmunkánál ez a szám lehet az egyik összehasonlítási alap, ugyanis eddigi megfigyelések szerint vannak olyan vidékek (pl. a Balaton délnyugati végének környéke), ahol a feszületek alapjának átlagszélessége nem haladja meg a 30 cm-t. Ez az adat könnyen mérhető s módot ad a kőfaragóműhelyek elkülönítésére, a feszületek föllállításával kapcsolatban pedig a hely, az időpont és az anyag közti összefüggés megállapítására.

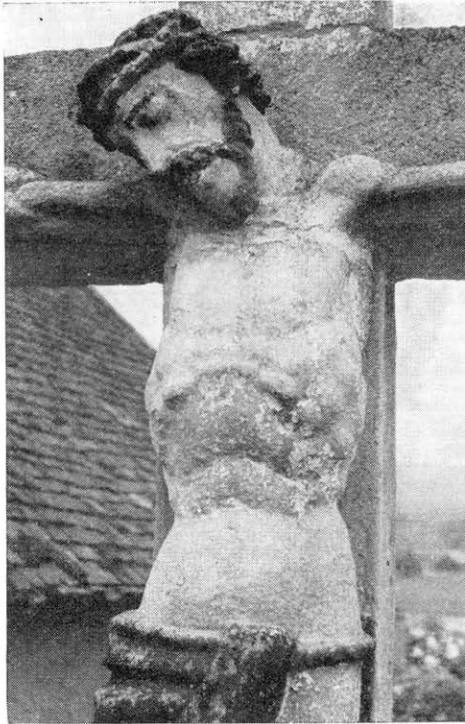
A számba vett feszületek kétféle anyagból készültek: homokkőből és műköből. Homokkőből egészen a legutóbbi időkig (1938-ig) állítottak feszületeket. A homokkőnek több fajtája ismeretes: gyakran használt nyersanyag az ún. cserkő (durvább homokkő), a finom homokkő és a jakabhegyi vörös homokkő. A műkő a század 20-as, 30-as éveiben kezdett tért hódítani. Ezzel együtt megjelent egy harmadik anyag, a márvány,

³³ FÜLEP Lajos 1964. 429.

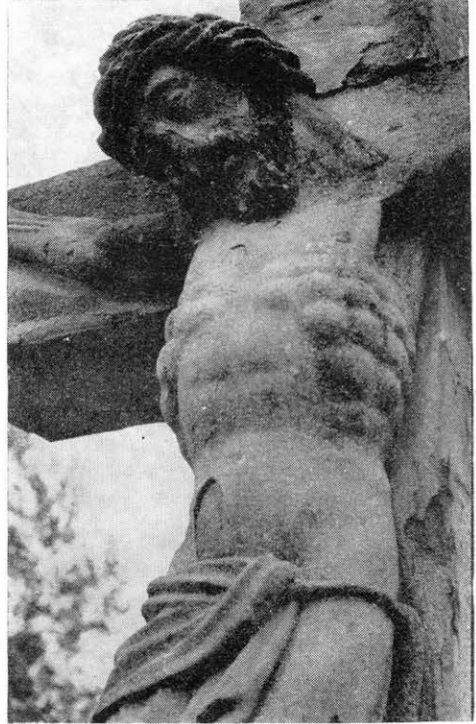

6. kép. A keresztszár-végződésnek különböző formai megoldásai: a–g. „kockafejes” változatok, h–k. „félköríves” változatok, l–n. „karéjos” változatok, o. „csúcsos” változat.

amit a fölíratos táblák készítésére használtak. Műköfeszületet márványtáblával öt esetben láttak el, egyszer pedig a homokkőtalapzatba építettek be utólag márványtáblát. Homokkőből való a feszületek 60%-a. Műkövel vagy más anyaggal (vas, márvány) kombinált, de egykor tiszta homokkőfeszület 8 db van. Csak műköből szintén 8 feszület készült. A feszületek alapjául 34 esetben szolgált homokkő, 13 esetben műkő. 30 korpuszt faragtak homokkőből, 14-et pedig műköből öntöttek. A fölírat helyéül 30 esetben szolgált homokkő, 10 esetben műkő és 6 esetben márvány.

7. kép. Korpusz az abaligeti Kossuth L. u. 21. sz. ház kertjébe 1964-ben áthelyezett feszületen.

8. kép. Útmenti feszület. Abaliget, XIX. sz. második fele.

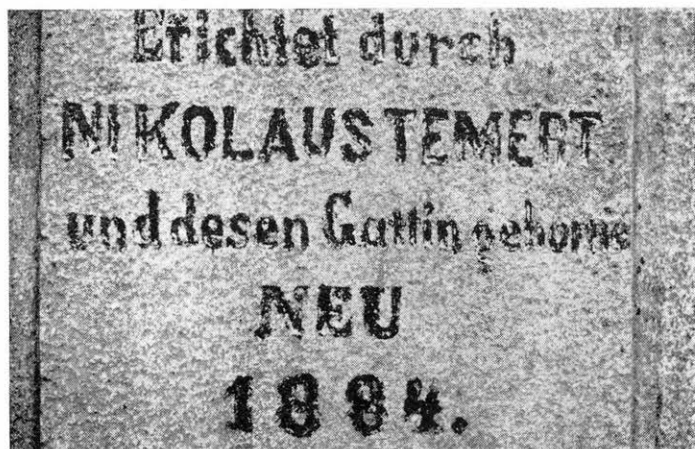
A homokkőfeszületeket gyakran különböző színű festékréteg borítja. Ez kettős célt szolgál: egyrészt kiemeli a tárgyat környezetéből, másrészt a nép elképzelése szerint megvédi a feszületet az idő pusztításától. Ezzel azonban sokszor szándékkal ellentétes hatást érnek el, mert az évek hosszú során egymásra rakódott festékréteg meggátolja a kő szellőzését, s az gyors pusztulásnak indul. Olykor nem az egész felületet festik be, hanem csak egyes hangsúlyozni kívánt részeit. Legtöbbször barna színűre festették be a szakállat, a töviskoronát, a haját és néha az ágyékkötőt. Némely korpuszon az oldal-szelebből szivárgó vércseppeket is megfestették.

A szélesebb körű összehasonlításhoz jó alapot adnak a keresztszárak végződésai. A vizsgált anyag a keresztszárak végződése alapján három, egymástól jól elkülöníthető csoportba osztható. A legnagyobb számú variációval rendelkező első csoport a „kockafejes” elnevezést kapta. Ebben a csoportba 20 feszület tartozik, hétféle variációs megoszlásban (6/a–g. kép). A második, „félköríves”-nek nevezett csoportba négyféle variációt követve 17 feszület osztható. (6/h–k. kép.) A harmadik csoportba tartozó 6 feszület három variációra oszlik. Ez a csoport a „karéjos” elnevezést kapta, mivel a szárvégzések lóherelévé alakúak. (6/l–n. kép.) Egy feszület szárvégződése egyedinek mondható, mivel csúcsos kiképzésével egyik csoportba sem sorolhatjuk. (6/o. kép.)

A legbiztosabb összehasonlítási alapot a korpuszok vizsgálata kínálja. A még meglévő korpuszok közül 28 homokkőből, 15 műkőből készült. (Egy homokkőkorpusznak csak a két kezét és a fejét sikerült regisztrálni.) A homokkőfeszületeknél elsősorban ezeken nyilvánul meg az alkotó mester művészi képessége, fantáziája, és ezeken lehet a legjobban megfigyelni a stílusok változását, terjedését is. A műkőfeszületeknél más a helyzet. Itt a készítő előre megformált sablonba önti az anyagot, s ez az oka annak, hogy ezek a korpuszok sokkal kisebb variációs lehetőséget mutatnak. A homokkőből készült korpuszoknál se mindegy azonban, hogy milyen minőségű követ használ a mester, hiszen

a puha, szemcsés homokkő aprólékosabb kidolgozást enged, míg a durva, keményebb anyag határt szab a mester elképzeléseinek.

A korpusz faragásánál a készítők fantáziájának és mesterségbeli tudásának megnyilatkozására a legnagyobb lehetőséget a fej megmintázása adta. A fej tartásának, az arcifejzésnek összhangban kellett állnia a kéz- és lábtartással és a test elhelyezésével. Ez az oka annak, hogy ahány homokkőkorpusz — a néhány alaptípuson belül — annyi-féle fejforma-mintázással kísérleteztek a kőfaragók. A kor által megkövetelt fölfogáshoz — ha alig észrevehetően is — mindegyik hozzáadott valamit a maga egyéniségéből. A fej minden esetben kisebb vagy nagyobb mértékben jobbra hajlik. Néha egészen

9. kép. Vésedt és festett felirat az abaligeti templom mellett álló feszületen.

mereven a vállra szorul vagy hátra feszül, néhol kissé előre hajlik, vagy egészen a mellre bukik. A nyugodt arcvonások a halál utáni állapotot ragadják meg, értelemmentességük összhangban áll a test mozdulatlanságával, méltóságával. A dús mintázatú szakáll, bajusz, a hosszú haj, a széles arcvonások kiegyensúlyozottságát csak itt-ott töri meg az elnyílt száj, a hosszúkásan torzított, megnyújtott arc. A fejen minden esetben látható a János evangéliumában említett, ágakból font töviskorona.

A kéz- és lábtartás kialakításánál lényegesen kisebb változatosság tapasztalható. A karok vagy teljesen vízszintesek, a kereszt száraival párhuzamosak, vagy könyökben enyhén hajlítottak. A műkő korpuszoknál figyelhető meg a már-már hegyesszögbe hajló, erősen megtört kéztartás. A kézfejek megformálása mindenütt egyforma: behajlított, egymás mellé szorított ujjak, átszögezett tenyér. A combok különböző hosszúságúak, a lábszárak egymás mellé zártak, csak ritkán láthatók kissé fölhúzott térdek, amivel az alkotó megpróbálta kiemelni a testet a teljes mozdulatlanságból. Néhány feszület korpuszán szép, stilizált a mellkas mintázása. (8. kép.) Néhol enyhén bemélyített árkok jelzik a bordákat, más esetekben a vízszintes bemélyedéseket függőlegesek metszik, így még elvontabb, drámaibb az ábrázolás. Van, ahol egyetlen félkör alakú bemélyedés jelzi a mellkas vonalát. Az oldaleb elhelyezésében is változatosságot tapasztalhatunk: erre vonatkozóan ugyanis az evangéliumok nem adnak egyértelmű fölvilágosítást, s a test átszúrását is csak János evangéliuma említi. Ezért a mesterek tetszés szerint hol a korpusz jobb, hol a bal oldalára helyezték el az oldalsebet. Az ágyékkendő kiképzésénél is többféle megoldással találkozunk. Vannak jobb, és vannak bal oldalon megkötött ágyékkendők. Ezek a kötéssel ellenkező oldalon sűrű ráncot vetnek, szabadon maradt végük elől vagy oldalt lóg le. (5. kép.) A mindkét oldalon megkötött ágyékkendők elől kötéyszerűen mintáztak. Ritkán fordul elő az önmagával megkötött, teljesen zárt ágyékkendő.

Allításukkor a feszületeket fölirattal látták el. A fölirat legtöbbször a talapzat elülső oldalán, külön erre a célra elkerített mezőben foglal helyet. Egyes esetekben a talapzat három oldalára vagy peremére is véstek föliratot. Magyar, ill. német nyelvű fölirattal ellátott feszület egyaránt 16–16 db van, kétnyelvű föliratot egyetlen esetben olvashatunk. A német nyelvű föliratokat szinte kivétel nélkül gót betűkkel készítették.

10. kép. Pietà a mecsekrákosi imaház előtt [jobbról álló feszület talapzatán 1928-ból.

11. kép. Szent József ábrázolása egy tekeresi útmenti feszület talapzatán 1925-ből.

A magyar nyelvűeket kezdetben kurzív betűtípussal faragták. A XIX. század közepétől vegyesen használták a kurzív és a lapidáris betűket, e század elejére pedig általánossá váltak a lapidáris betűkből készített fölíratok. A fölíratok elsősorban a feszület állításának körülményeire adnak fölvilágosítást. (9. kép.) Az állítás vagy a javítás időpontját jelölő évszám 33 esetben olvasható. Már csak 22 fölíraton látható az állíttató család vagy személy neve. Az állítás okáról mindössze 8 fölírat ad némi tájékoztatást: 3–3 feszületet emlékül, ill. hálából, kettőt fogadalomból állítottak. Gyakran olvasható az „Isten dicsőségére” formula, s látható a feszületeken Istenhez szóló könyörgés, az arra járóknak szánt intés, figyelmeztetés is.

Külön figyelmet érdemelnek a feszületeket ikonográfiailag kiegészítő ábrázolások: Mária-szobrok, szentek, pieták. A 47 feszület közül 37 talapzatán található Mária-szobor. Számuk eredetileg még több lehetett, de mivel nem minden esetben erősítették őket a talpazathoz, könnyen elpusztultak. Műkőből 13 db Mária-szobor készült, ezekből 10 teljesen ép, 3 sérült. 24 db Mária-szobor készült homokkőből, ezek közül 8 mondható épnek, 6 kisebb-nagyobb sérülés nyomát viseli. A 4 Pietà (10. kép.) és 1 Szent József ábrázolás (11. kép.) viszonylag épen maradt meg, mert védett helyen, a talpazatok elülső oldalába mélyített kis fülkében helyezték el őket. A műkő szobrokra a szabadabb vonalvezetés, a dús ruharedőzet, a mozgalmasság jellemző. Szimmetrikus elrendezés, egyszerűség, zárttság, nyugodt megformálás a főbb jegyei a homokkőből készült szobroknak.

Valamikor az útmenti és temetői feszületek a falusi nép életében jelentős szerepet játszottak. Erről tanúskodik a hozzájuk főződő gazdag szokás- és hiedelemvilág.

A feszületeket minden évben többször fölkeresték. Mindenszentekkor általában egyénileg, áldozócsütörtök hetében pedig hétfőn, kedden és szerdán keresztjáró körme-

nettel mentek hozzájuk. A halottak napjának vigiliájává lett mindenszentekkor „az élők rá gondolnak a maguk minden bizonyos eljövendő sorsára, a halálra. Rágondolnak azonban azokra is, akik megelőzték őket. Iparkodnak e szenvedő lelkeken imádsággal, mise- és búcsúföjlajánlással, jócselekedetekkel, főképpen pedig alamizsnálkodással segíteni. E gondoskodásnak a népnél számos megnyilatkozása van, mely sok tekintetben még ma is a jámborságnak középkori felfogásában gyökerezik.”³⁴ E gondoskodás nyilvánult meg sok esetben az útmenti feszületeknél is. „Régebben minden évben mindenszentekkor virágot, koszorút hoztak a kereszthez. Este gyertyát égettek, és néha egy-két forintos pénzdarabot is tettek a kereszttalapzatára.” A feszülethez tett pénz sorsáról az egyik feszület állítója így vall: „Sok volt az átutazó, akik odamentek a kereszthez, elmondtak egy imádságot, és akkor tettek oda aprópénzeket. A pásztorok meg összeszedték.” Hangsúlyozni kell, hogy itt nem egyedi esetről, hanem a múltban általánosan elterjedt, a halottak napi alamizsnálkodásra visszavezethető népszokásról van szó.

Több feszületnél virág- és gyertyamaradványt találtunk, ami persze nem minden esetben vezethető vissza a mindenszenteki hagyományra; buzgó családok vagy a Rózsafüzér társulat tagjai néhány feszületet minden jelentősebb Mária-ünnepen megkoszorúztak. A koszorú sok esetben nem virág-, hanem fenyőkoszorú. Legszívesebben használt virág az orgona, a labdarózsa, a galagonya, a barka. A gyertyákat az ismeretlen helyen vagy idegenben nyugvó falubeliekért, hozzátartozókért gyűjtötták. A feszületeknél imádkozni is szoktak. Az egyik tekeresi feszületről úgy tudják, „ha nem volt eső, akkor kimentek a kereszthez vasárnap délután, litánia után, és könyörögtek, hogy Isten adjon esőt. Lett is eső pár napon belül, mindig lett eső.”

Egy mindenszentekhez kapcsolódó, az országban több helyütt ismert sajátos népszokással találkozunk három bánosi feszületnél. A feszületek Mária-szobraikat egy Pölöske-ről az apja sirjához Bánosra látogató asszony mindenszentekkor fölöltözteti. Kérdésünkre elmondta, hogy fogadalomból csinálja, fogadalma okát azonban nem árulta el. Az „öltözék” régóta nem használt, fakult, pirospöttyös vászonlepedőből varrt, madzaggal összefogott szoknyácska, amit az asszony a szobrok nyakába kötött. (13. kép.) Tud erről a szokásról az egyik feszület állítója is: „Ősszel, mindenszentekkor asszonyok szokták fogadni születésnél, hogy a Máriának ruhát készítenek. Fehér ruhát szoktak kivarni.” Az öltöztetés szokásáról BÁLINT Sándor így ír: „igen sok kegyszobrunknak a hívek ajándékából valóságos ruhatára van: az öltözet színe mindig alkalmazkodik a nap liturgikus hangulatához. Az öltöztetést rendszeresen valami jámbor öregasszony végzi, akit Mária dajkájának hívnak. A soproni Szent Mihály templom kegyszobrát (a mariazelli másolatát) elsőnek Sárkány Miklósné öltöztette fel (1676), aki arannyal átszőtt menyasszonyi ruhájából készített ékes köntöst a Szűzanya és gyermeke számára. A hagyomány szerinti a hárskúti Mária-szoborra egyszer egy rosszéletű nő is varratott ruhát, de amikor ráadták, leégett róla.”³⁵ Az útmenti feszületek Mária-szobrainak fölöltöztetése e hagyomány leegyszerűsített, elsősorban már nem az egyházi ünnepekhez, hanem az egyéni élet eseményeihez fűződő változata.

Búcsú alkalmával csoportosan keresték föl az útvonal mellett elhelyezkedő feszületeket. A búcsúsok útközben megálltak előttük, imádkoztak, énekeltek. A feszületek köszöntése szerves részévé vált a búcsújárásnak, a népi ájtatosság e jeles megnyilatkozásának. Különleges szerep jutott minden évben kétszer az abaligeti „Pogánykereszt”-nek. Először akkor, amikor a falu népe a máriagyüdi búcsúba ment. Addig szóltak a falu harangjai, amíg a feszülettől látni lehetett a búcsúsokat. Másodszor akkor, amikor a búcsúsok két nap múlva visszafelé jöttek. Akkor megint fölküldtek egy legényt a feszülethez, aki két puskalövéllel jelezte a nép közeledését. A toronyban ismét meghúzták a harangokat, és azok mindaddig szóltak, amíg a búcsús nép megérkezett a faluba. Az 1924. évi búcsúból való visszatérésről így emlékezik meg a *Historia Domus*: „a bodó-hegyi keresztnél a zene várt, s így ünnepélyesen vonultunk be a községbe.”³⁶

Egyedülálló jelenség figyelhető meg a volt abaligeti kálvária még álló középső feszületénél. A kereszttalapzatának bal hátsó sarkából egy kb. 8 × 8 cm-es darab hiányzik. A külföldi analógiákat³⁷ figyelembe véve arra lehet következtetni, hogy az innen kikapart pornak varázserőt, mágikus hatást tulajdonítottak, és valamilyen betegségre kerestek vele gyógyulást.

³⁴ BÁLINT Sándor 1938. 295.

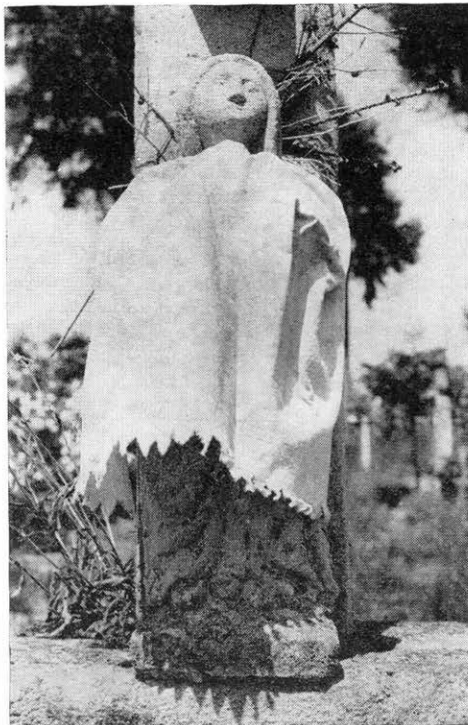
³⁵ BÁLINT Sándor 1943. 171.

³⁶ *Liber connotatarum memorabilium in parochia Abaligetensis ab anno 1758.* 139.

³⁷ Losch, Bernhard 1968. 108–110.

12. kép. Mária-szobor a kovácseszénajai Fő u. 31. sz. ház előtt álló 1903-ban emelt fészület talapzatán.

13. kép. Felöltöztetett Mária-szobor a bánosi temetői fészület talapzatán.

Mind a nyolc falu életében jelentős szerepet játszottak a keresztjáró napok. A szokás középkori hagyományban gyökerezik. „Annak emlékezetére, hogy Krisztus kivette tanítványait az Olajfák hegyére, körmenetet tartottak mind a keleti, mind a nyugati egyházban. Ennek a megemlékezésen túl bizonyára könyörgő jellege is volt: a vetéstől akarták távoltartani a rontás szellemét, illetőleg megnyerni vele az Ég különös áldását. Hogy e szokás a középkorban nálunk is élt, bizonyítja a kalocsai egyházmegyének egykorú rituáléja.”³⁸ Vidékünkön a keresztjáró napokat Abaligeten tartották, ahova a többi községből is szép számmal bejöttek. „Aldozócsütörtök előtt hétfőn, kedden és szerdán reggel hétre mentek misére Abaligetre. Utána elmentek a keresztkezhöz: először a Hármaskereszthez, azután a temetőfölöttihez, harmadik napon meg a templomtéren levőhöz. A tanító kántorizált, a népek mindenféle könyörgéseket énekeltek. Amíg mentek a keresztkezhöz, a Mindenszentek litániát énekeltek; ha még maradt vissza belőle rész, azt a keresztnél elimádkozták. Visszafelé a Máriát dicsérni... kezdetű éneket énekeltek.” „Ha valaki nem ment el a processzióval a keresztkezhöz, otthon kellett maradnia, amíg a kereszt haza nem ért. Nem mehettek a mezőre dolgozni. Ha egy férfi befogott, megbüntették.” „Ma is vannak keresztjáró napok, de most — mivel munkanapokon vannak — úgy, mint régen, megtartani nem lehet, csak úgy, hogy a közlekedést ne zavarja. Úgy szokták csinálni, hogy első nap elmennek a temetőbe, második nap a templomtéren van egy kereszt, oda mennek, és a harmadik napon közvetlenül a szomszédunkba, az Iliáké keresztjéhez mennek.” Az 1953-ban tartott keresztjáró napokat így írja le a *Historia Domus*: „1953-ban keresztjáró körmenetünk hétfőn időjárás miatt (elmaradt), szerdán a templom melletti keresztkezhöz, kedden a keresztúti keresztkezhöz a temetőbe (mentünk).”³⁹ Husztóton „Szent Antal napján is körmenet ment a keresztke-

³⁸ BÁLINT Sándor 1938. 248.

³⁹ *Liber connotatarum memorabilium in parochia Abaligetensis ab anno 1758.* 249.

hez. Kettes, hármas sorokban mentünk. A kántor előre énekelt, mi meg utána énekeltük. Legtöbbször a Mindenszentek litániát szoktuk énekelni. A hídnál levő meg a temetőbeli keresztekhez mentünk.”

A szokásokon kívül a feszületekhez különféle — a szájhagyomány útján fönmaradt — mondák, történetek, elnevezések fűződnek. Az ezekben rejlő anyag ritkán nyúlik vissza száz évnél régebbi időkbe. A feszületek állításának valós vagy vélt okát — a rajtuk látható föliratokon kívül — ezek a mondák őrizték meg az utókornak. Az okok között leggyakrabban szerepel a „hálából”, „fogadalomból” kifejezés. Több feszületet állítottak a háborúból való szerencsés visszatérésért, betegségből történt gyógyulásért. Szerencsétlenség helyén, emlékül állították azt a feszületet, amely fölirata s a rá vonatkozó szájhagyomány szerint a háborúból szabadságra hazatért, s egy lezuhanó faág által agyonütött katonafiúra emlékeztette az arra járókat. Vélt bűnök, rontás engesztelésére is állítottak feszületeket a hagyomány szerint. A saját gyermekét véletlenül agyonszúró anya, a gyerektelen — s természetlenségüket elkövetett bűnük következményének tartó — családok engesztelésül állítottak feszületeket. Az abaligeti kálváriáról a hagyomány tudni véli, hogy állítójának már nyole gyereke meghalt, amikor a kálváriát fölállította. Ezután minden gyereke életben maradt. Az abaligeti Pogánykeresztről azt tartja a hagyomány, hogy aki itt imádkozik, annak kérése nem nyer meghallgatást. E hagyomány valóságos alapja az lehet, hogy a feszületet valamilyen okból nem szentelték föl.

A mondai hagyományok és a feszületek közötti szoros összefüggésről nem lehet beszélni. A történetek csak a feszületek „függelékének” bizonyulnak, mindenhol föltűnnek és elterjednek. Sokszor több variációja van egy történetnek, és a különböző történetek változatai egymás mellett is előfordulnak. A történetek az idővel együtt változnak. A hatásosan átalakított változatok mellett rövid formák és körülírások is találhatók. Éppen azok a változatok terjedtek el széles körben, amelyek az eseményt csak jelölik, de semmiféle magyarázatot nem fűznek hozzá. A mondák töredékekre esnek szét, majd egyre gyérülve, szürkülve élnek tovább. Fölordódnak a véletlenbe, végül a hagyomány magva marad csak fönn körülbelüli formájában, és minden más, ami nem függ össze szorosan a tárggyal, elmarad.

Az útmenti feszületek különféle elnevezésekkel élnek a nép ajkán. A nem túl régen emelt feszületeket általában az állítató személy vagy család neve után emlegetik. Némely feszület elnevezését a hozzá fűződő mondai hagyomány magyarázza. Az elpusztult útmenti feszületeknek gyakran egyetlen túlélői a velük kapcsolatos elnevezések. A „kereszt” szót tartalmazó mező-, határrész- és dűlőnevek egy hajdan a közelben állt feszületre utalnak. Tekeres határában például egy 1859-es térképen⁴⁰ a „keresztmező” kifejezés olvasható, ugyanitt egy későbbi keletű kataszteri térkép a „Kreuzäcker” elnevezést használja.⁴¹ Ez egyben bizonyítja a feszületeknek a helyi névadásban betöltött jelentős szerepét.

A népi vallásosságnak a tájban elhelyezkedő emlékei részletes vizsgálatot érdemelnek. Ehhez széles alapokra helyezett, kiterjedt gyűjtőmunkára van szükség. Általános jellegű, az anyag egészére vonatkozó megállapításokhoz etnográfusok és művészet-történészek szoros együttműködése vezetheti majd el a kutatást.

IRODALOM

BALASSA Iván

1973 *A magyar temetők néprajzi kutatása*. Ethnographia LXXXIV. 225–242.

BÁLINT Sándor

1938 *Népünk ünnepei*. Budapest

1943 *Sacra Hungaria*. h. n.

1957 *Szegedi szótár*. Budapest

1977 *Ünnepi kalendárium*. Budapest

CSEMÉGI József

1941 *Középkori kőlámpások Sopron területén*. Soproni Szemle

⁴⁰ Pécsi Állami Levéltár, B. i. u. 889. sz. térkép. 1859.

⁴¹ Pécsi Állami levéltár, Kataszteri térkép Tekeres határáról 1864-ből (1889-es helyesbítés 1892-ből való nyomása).

- CSEKUTI A.
1913 *200 év előtt*. Pécsi Napló jan. 19.
- DERCSÉNYI Dezső — POGÁNY Frigyes
1956 *Pécs*. Budapest
- FÁRA József
1934 *Zalaegerszeg és Göcsej részletes kalauza*. Budapest
- FÜLEP Lajos
1964 *A magyarországi művészet története. I.* Budapest
- GEREVICH Tibor
1948 *Magyarország műemléki topográfiája*. Budapest
- GOSZTONYI Gy
1944 *Pécs 1763-ban*. Pécs
- HÁZI Jenő
1939 *Sopron középkori egyháztörténete*. Sopron
- JÁNOSI Gyula
1935 *Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán*. Pannonhalma
- LOSCH, Bernhard
1968 *Steinkreuze in Südwestdeutschland*. Volksleben 19. Tübingen
- MALONYAY Dezső
1909 *A magyar nép művészete. II. és IV.* Budapest
- MANGA János
1948 *Magyar katolikus népelet képekben*. Budapest
- MOHL Antal
1913 *Győr eleste és visszavétele 1594—1598*. Győr
- NÉMETH József
1977 *Zala megye műemlékei*. Zalaegerszeg
- RATZ, Alfred
1975 *Forschungen über Sühnekreuze, zur mittelalterlichen Geschichte von Trausdorf und über Leitnahmen der Gutkeled*. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 57. Eisenstadt
- SEBŐK Samu
1908 *Adatok a fogarasmegyei oláhság néprajzához*. Néprajzi Értesítő IX. 59—68.
- SCHMIDT Tibolt
1914 *Adalékok a hazai oláhság temető-kultuszához*. Néprajzi Értesítő XV. 132—161.
- SÜMEGI György
1978 „Valami paraszt” *jaragta*. Forrás 7—8. 79—81.
- Dr. SZENDY László
1936 *387/ö. Szily János cserkészcsapat göcseji mozgótábora*. Szombathely
- Dr. SZENTMIHÁLYI Imre
1968 *Göcseji Falumúzeum Zalaegerszeg*. Zalaegerszeg
- SZILÁGYI István
1972 *Magyar kálváriák. Építés — Építészettudomány IV.* 1—2. 95—123.
1976 *A szombathelyi kálvária*. Vas megye múltjából '76. 1. sz. levéltári évkönyv. Szombathely, 150—197.
- TÓTH János
1965 *Göcsej népi építésze*. Budapest
- TÖMÖRKÉNY István
1904 *Új kereszt*. In: Gerendás szobákból. Budapest

Gábor T ü s k é s

STEINERNE WEG- UND FRIEDHOFSKRUZIFIXE IN DER GEGEND VON
ABALIGET—ORFŰ

(Auszug)

Die ungarische ethnographische und kunstgeschichtliche Forschung hat bis jetzt für Wegkreuze, Statuen, Kapellen und Kalvarienberge wenig Interesse bekundet. Die vorliegende Studie beschreibt die Steinkruzifixe am Rand der Feldwege und in den Friedhöfen einer kleineren Landschaft von acht Gemeinden in Südwestungarn. Die Be-

völkerung der Gemeinden ist zu Beginn des 18. Jahrhunderts aus Deutschland, Hessen und der Pfalz, in mehreren Wellen eingewandert.

Einleitend schildert der Autor die ungarischen geschichtlichen Angaben über die Aufstellung von Kruzifixen außerhalb der erwähnten Ansiedlungsgruppe. Aus dem 15. und 16. Jahrhundert kennt man Daten über die Aufstellung sogenannter Sühnekreuze in der westlichen Hälfte des Landes, doch befindet sich kein einziges solches mehr auf dem heutigen Gebiet Ungarns. Als Vorgänger der derzeit vorhandenen Andenken kann man die von den Missionen der Jesuiten während der Gegenreformation im ganzen Lande aufgestellten Kruzifixe betrachten.

Nach der Bestandsaufnahme der Steinkruzifixe in der untersuchten Gegend analysiert die Studie deren formelle Eigenheiten und ikonographischen Typen. Es wird versucht, die Meister zu bestimmen, die die Kruzifixe angefertigt haben, die geographische Lage der Steinmetzwerkstätten festzustellen und die Wandlung in den Stileigenheiten zu rekonstruieren. An die Kruzifixe knüpfen sich Legenden, besondere Benennungen, ebenso wie Gebräuche und Glaubenselemente. Die Erforschung dieser bildet einen Beitrag zur besseren Erkenntnis des Weltbildes und der Lebensführung der Bevölkerung, die diese Kreuze aufgestellt hat.